

הרב חיים סבתו

משנת "מי שמת והניח אשה בע"ח ויורשין" (כתובות פ"ד ע"א)

לשון המשנה: "מי שמת והניח אשה ובע"ח ויורשין, והיה לו פקדון או מלוה ביד אחרים, רבי טרפון אומר ינתנו לכושל שבהן, רבי עקיבא אומר אין מרחמין בדין אלא ינתנו ליורשין; שכולן צריכין שבועה ואין היורשין צריכין שבועה. הניח פירות תלושין מן הקרקע כל הקודם בהן זכה בהן. זכתה אשה יותר מכתובתה ובע"ח יותר על חובו, המותר רבי טרפון אומר ינתנו לכושל שבהן, רבי עקיבא אומר אין מרחמין בדין אלא ינתנו ליורשין, שכולם צריכין שבועה ואין היורשים צריכין שבועה."

פשט משנתנו קשה מאד, וצריך לבאר את דעת ר"ט ואת דעת ר"ע. בדעת ר"ט יש לבאר כיצד בע"ח גובה ממטלטלים הרי "מטלטלי דיתמי לבע"ח לא משתעבדי", וכיצד בע"ח ואשה תובעים מהלוה או מהנפקד של האב, והרי אין ביניהם כל חוב. כמו כן יש להבין את תוכן שני טעונו של רבי עקיבא ובמה נחלק על ר"ט (בהתאם להסבר שנסביר את שיטת ר"ט).

כתב הר"ף (כתובות כאן): "... ומאי שנא פקדון ומלוה משום דמטלטלי דיתמי לבע"ח לא משתעבדי והני כיון דלא אתי לרשות יורשים משתעבדי לבע"ח מדר' נתן. ..."

הרי"ף נזקק לדינו של ר' נתן לצורך הסבר משנתנו. ברור שלאור דינו של ר' נתן שהביא הרי"ף יכול בעל-חובו של המת לבוא אל הלוה או אל הנפקד של המת ולגבות מנכסיהם מדין שעבודא דר' נתן, אבל הרי"ף לא בא לפתור רק את שאלת זכות הגביה של בע"ח המת מהלוה ומהנפקד, אלא גם את בעיית הגביה ממלוה או מפקדון של היורשים על אף שמטלטלי דיתמי לא משתעבדי, ועל שאלה זו אפשר להבין את תשובת הרי"ף בשני אופנים.

א. ניתן להבין שהרי"ף למד את דינו של ר' נתן בצורה מורחבת, דהיינו שאף אחר שמת אותו אדם שלוח מאחר והלוה לשני (וע"י כך יצר ביניהם שעבוד) ממשיך השעבוד להתקיים ואם כן, נשאר אפשרות תביעה למלוה בנכסי השלישי אף לאחר מות מי שלוח ממנו. זו הבנה מחודשת בדברי ר' נתן, שברגע שנוצר שעבוד בין המלוה הראשון ללוה השני ע"י האדם האמצעי, עומד השעבוד בפני עצמו ואינו תלוי בשעבודים החלקיים שבין הראשון לשני ובין השני לשלישי. לפי הסבר זה המטלטלים אשר נמצאים ביד מי שלוח מן המת או ביד הנפקד שלו, משועבדים בשעבוד הגוף לבע"ח או לאשה, וממילא ברור שיכולים הם לגבות אותם ואין הוא יכול לעכב בעדם. על הבנה זו בדברי הרי"ף קשה מהסיפא של המשנה, המדברת במקרה שאין לוח או נפקד אלא בפירות, ולא שייך שם שעבודא דר' נתן, וא"כ מאיזו סיבה תהיה זכות לבע"ח או אשה לגבות חובם, הרי "מטלטלי דיתמי לא משתעבדי".¹ מלבד קושי זה, עצם הסברא שדינו של ר' נתן קיים אף לאחר שמת "האמצעי" חדוש גדול הוא, שיש להביא לו קאיה.

לפי פירושו זה בר"ט אפשר לומר שר"ע חולק על החדוש בסברת ר' נתן שהשעבוד

(1) עיין שטמ"ק כאן שהביא ריב"ש שלמד את הרי"ף שפסק בר"ט ברישא ובר"ע בסיפא, וזה תואם את ההבנה הזו שלרישא ולסיפא טעמים נפרדים.

בין הראשון לשלישי נשאר אף לאחר מיתה ה"אמצעי", ואם כן מובן שאין לבע"ח או לאשה שום זכות במטלטלים הללו והיורשים הם התובעים היחידים שזכאים לקבלם. ואפשר כמוכרן לומר שר' עקיבא חולק על כל דינו של ר' נתן, אך אין לכך כל הכרת אלא שעדיין יש לדייק בלשונו של ר' עקיבא: "ר"ע אומר אין מרחמין בדין אלא ינתנו ליורשין, שכולן צריכין שבועה ואין היורשין צריכין שבועה". שני הטענות המוזכרים פה בדברי ר"ע אינם מבטאים אף לא אחת משתי האפשרויות שהצענו בשטתו. והנה על הטעון הראשון של "אין מרחמין בדין" אפשר לומר שהוא לטעמו דר"ט. כלומר, אפילו היה מודה לו, אין סיבה לתת לכושל כי "אין מרחמין בדין"². אולם הטעון השני בא לכאורה לבטא את דעתו החולקת על ר' טרפון, אך מה הקשר בין טיעון זה: "שכולם צריכים שבועה ואין היורשים צריכים שבועה" לבין מחלוקתם בדבר דינו של ר' נתן. ואולי י"ל כד' הירושלמי "זו תורה וזו אינה תורה וכו", ע"ש.

ב. אם נרצה להבין את דינו של ר' נתן בהבנה הפשוטה, שאין שעבוד בין השלישי לראשון לאחר שמת השני, נזדקק עדיין לדינו של ר' נתן לפתרון בעית זכות העמידה של הבע"ח והאשה בפני הלוה או הנפקד. אולם, נצטרך לתת הסבר נוסף כדי לפתור את הבעיה הראשונה שהצגנו מ"מטלטלי דיתמי לא משתעבדי". אפשרות שניה להסבר דברי הרי"ף תתבסס על הבנה שונה בתפיסת ירושה ועל הבנה מחודשת בשעבוד מטלטלים, שיהיו להן השלכות חשובות לסוגיות שונות. אפשר לומר שאין היתומים יורשים באופן ישיר בעת מותו של האב את כל נכסיו בכל מקום שהם (וכאילו שהם לובשים את אדרת אביהם והופכים לבעלים במקומו). אלא שיש בשעת המיתה העברת בעלות מהאב ליתומים. ברי, שאין האב יכול לעשות מעשה כזה, שהרי מת, ו"היאך יכול אדם לתת אחר שמת ונקבר" (רשב"ם ב"ב, קל"ה, ע"ב), ולכן יש לומר שהתורה מקנה ליתומים בשעת המיתה את כל נכסיו האב. אולם כאן צריך שימלא תנאי מסוים, וזאת רואים במשנה המדכרת דוקא על נכסים הנמצאים אצל לווה, נפקד או ברה"ר. כלומר, נכסים שנמצאים במקומות אלו לא הועברו לרשות יורשים בעת מותו של האב. יתכן, שהחסרון במקומות אלו הוא שהיתומים לא תפסו את הנכסים. כלומר, התנאי שצריך כדי שהתורה תוכל להעביר נכסיו אב ליורשיו בעת מותו הוא שנכסים אלו יהיו תפוסים בידיהם, ולכן, כל נכס שנמצא בביתם הורש להם בעת מות אביהם. ואילו נכסים שהיו ברה"ר או אצל אדם אחר עדיין לא הורשו ליתומים. ויתכן שלא חסרון התפיסה הוא הבעיה בנכסים אלו, אלא "מקום שאינו ראוי לקנין", והתורה לא יכולה להקנות ליתומים את הנכסים במקום שמתנגד לקנין, ולכן כאשר הכסף נמצא ברשות לווה או נפקד או ברשות הרבים לא נכנסו נכסים אלו לרשות יורשים³.

מכל מקום לפי שתי האפשרויות הללו, נכסים אלו אינם ברשות יורשים, אלא ליורשים יש תביעה עליהם כיוורש שרוצה לזכות בנכסים שהיו שייכים לאביו בעת מותו. וכן כתב הרשב"א בתשובה (ח"ב, ת' רנ"ב) גבי גר שמת בלא בניו, שאם בעת מותו היו נכסיו ביד אחרים קנו אותם, ואין אשתו יכולה לגבות מהם כתובתה, ואם

(2) ועיין במבנה הלשוני של דבריו, שלא אמר את שני הטעמים ואח"כ ינתנו ליורשים, אלא הקדים הטעם של אין מרחמים ואח"כ ינתנו ליורשים שכולם וכו'.

(3) במחלקת הגמ' אם דוקא ברה"ר או אפילו סמטא צ"ל שר' יוחנן ור"ח סוברים כאפשרות הראשונה.

בזבזו ישראל נכסיו אחר שמת גובה מהם כתובתה. ומביא ראיה לשיטתו ממשנתנו, וז"ל: "... דמטלטלי דיתמי גופייהו אי לאו דירושה ממילא קא הוא ועם גמר מיתה קמו להן נכסי בחזקת יתמי היו כתובת אשה ובע"ח גובין מהם דתנן פרק הכותב מי שמת וכו'... דאלמא לר"ט כל שאינו ברשות היורשים ממש 4 בשעת מיתה כתובת אשה ובע"ח גובין מהם... ועוד כאן לא פליג עליה ר"ע אלא שהן זוכין ויורשין ממילא". רואים בבירור שהרשב"א תפס שירושה אינה ממילא (לשיטת ר"ט), אלא כל נכס שלא נמצא ברשות היורשים בעת המיתה אינו מורש להם עין שיגיע לידם (ועיין מחנה אפרים הל' זכיה מהפקר ס' ה' באותו ענין במה שהקשה עליו). ועיין רשב"א קדושין דף ט"ו ע"א ד"ה "ואידך בעלמא" שמשמע שלא כפירוש הזה.

אולם גם אחר שהסברנו ירושה בצורה זו אין זה מסביר כיצד בע"ח ואשה יכולים לגבות ממטלטלים אלו, והרי מטלטלים לא משתעבדים לבע"ח. כידוע, שעבוד קרקעות הוא שעבוד נכסים, ומטלטלים גגבים מדין שעבוד הגוף. ויש לשאול מדוע לא חל שעבוד נכסים גם על מטלטלים. ופירושו הראשונים שעל קרקעות אדם סומך דעתו ואינו חושש שלא יוכל לגבות, מהם אולם מטלטלים שהם נידים אין אדם סומך דעתו עליהם, ולכן קרקע משועבדת ומטלטלים אינם משועבדים.

ובהערה באבני מלואים הלכות כתובות כתב, שמשמעות הסבר זה היא שאדם לא סומך דעתו על מטלטלים שיצליח להוציאם מרשות אחרים, משום שבנקל יכול להבריחם, אולם כל עוד לא נעשה צעד זה, כלומר כל עוד לא נכנסו לרשות אחרת, משתעבדים המטלטלים כמו הקרקעות. מכאן שהוא מבין שכל עוד הלוח לא מכר נכסיו יש שעבוד נכסים בין במקרקעין ובין במטלטלין, אלא שגבי מטלטלין כאשר הם עוברים ליד אחרים פקע מהם שעבודם. לפי זה, במקרה שאדם מת והניח יתומים ויתומים אלה לא תפשו עדיין את הנכסים - הרי אלו נכסים שלא נכנסו לרשות אחרים, וממילא לא פקע מהם שעבוד עדיין.

ושו"ר בספר אמרי בינה דיני הלואה סימן ב' שכתב: "והא דכתב הרשב"א בקדושין דהא דלא גבי בע"ח מטלטלי דיתמי אינו תורה דמדינא גבי אלא כונה אחרת לו בזה דודאי גם מטלטלין נכנסו בכלל השעבוד ומיניה דידיה גבי ומה"ט דעת הרשב"א דגם השתא יש דין קדימה לבע"ח מוקדם נגד מאוחר במטלטלין כמבואר, רק דסובר דזה מיניה דידיה אבל מיתומים כשמת נפקע השעבוד דשוב ליכא סמיכת דעת ע"ז כיון דיכולים להבריחן. וכן מבואר בתשובת הרשב"א (ח"ד סי' קנ"ב) וז"ל לפענ"ד לגבות מן היתומים אפילו שעבד מטלטלין בפירוש אעפ"י שלא כתב מטלטלי אג"ק גובה מן הדין אפילו מן המטלטלין וכשאמרו מטלטלי דיתמי לא משתעבדי לבע"ח לא אמרו אלא מפני שאין דעת המלוה סומכת עליהם לאחר מיתת הלוח לפי שהיורשים שלא קבלו טובה ממנו עשויים להבריחם מה שאין בהלוח עצמו מפני שקיבל טובה ממנו ועוד שלא יקראוהו לוח רשע ולא ישלם ואפילו היו המטלטלין ביד אחרים שאי אפשר להיתומים להבריחם כההיא דפ"ה הכותב וכו' ע"ש באורך. עכ"ל האמרי בינה. ונמצא א"כ שסברת הרשב"א בתשובות היא לשיטתו.

ובאותו סימן כתב: "ומ"מ פשט דברי הרמ"ה נראה דאף מיניה דידיה מטלטלין לאו בני שעבוד נינהו ולא אמרינן בהו האינן ערבין רק מטעם חיוב התורה לשלם מקרא והאיש אשר אתה נושה בן" עכ"ל. והוא כדברי מחנה אפרים שהבאנו לעיל.

(4) ומשמע קצת כאפשרות הראשונה.

כאשר משתמשים בשתי הכנות אלו ניתן לפתור את הקושי במשנה. שכן במקרה שלנו מדובר בנכסים מטלטלים שלא נכנסו עדיין לרשות אחרים, דהיינו במקרה זה: היורשים, וזאת משום שירושה אינה ממילא אלא רק אם קיים התנאי של מקום ראוי לקנין או תפישה. ור"ע חולק וסיכר שירושה היא ממילא ולכן נכסים אלו נכנסו לרשות אחרים, וממילא פקע מהם שעבודם ואין יכולים בעל החוב והאשה לגבותם. גם לפירוש זה נצטרך להסביר מדוע למרות שבע"ח או אשה יכולים לגבות מטלטלין אלו, אבדו היורשים את זכותם לגבות אותם בתור יורשים. וההסבר פשוט: לדעת ר"ט מעמדם של היורשים בנכסים אלו אינו כשל יורש, אלא כשל תובע את הירושה, וממילא לבע"ח ואשה יש שעבוד בנכסים אלו עוד מחיי האב, וודאי שהם יכולים לגבות אותם בלי שהיורשים יקבלו כלום. ע"פ הבנה זו מובנת היטב הסיפא, וכל המשנה מוסברת מאותו הטעם של נכסים שלא נכנסו לרשות יורשים (ושלא כפירוש הראשון לפיו צריך להסביר את הסיפא מטעם שונה). ואת דינו של ר' נתן למדנו בפשטות ללא כל חידוש נוסף (שהוכרחנו לחדש עפ"י הפירוש הראשון). אולם לפי הסבר זה קשה מדוע כאשר האשה תפסה יותר מוצאים מידה את המותר? והרי כאן לא שייך דינו של ר' נתן, ושעבוד המטלטלים כבר פקע. וצ"ל שאחר שנאמר הדין שינתנו לכושל, מוציאים בית דין מידה, כי זה שייך לכושל גם לפני שתפס (אבל כל זה במותר בלבד) ⁵. אמנם מתוס' בפסחים ל"א ע"א ד"ה "משתעבדנא" נראה שהם חולקים על פירוש זה. כמו כן קצת קשה לפירוש זה מדוע היורשים לא קנו בשעת מיתה את חוב אביהם, כי אמנם נכונות הסברות שאמרנו לגבי רכוש המופקד אצל אחר או נמצא ברה"ר, אבל בחוב אין לכאורה כל סיבה שלא יוקנה ליורשים בשעת מיתה. וכאן צריך להדחק ולומר שהתורה אינה מקנה חוב ליורשים אלא אם הכסף עצמו נמצא בתפיסתם.

דעת ר' עקיבא לפי פירוש זה בר"ט: הרשב"א הבין שר"ע חולק על הבנת ר"ט בירושה, וסובר שירושה באה ממילא, ואם כן, בעת מותו של האב יורשים יתומים את כל נכסי האב בכל מקום שהם ללא צורך במעשה כל שהוא, וכמו שהסברנו בהבנה הראשונה במשנה. ולפי זה אין ר"ע חולק על ההבנה בשעבוד מטלטלים, אלא שמאחר וירושה ממילא קא היא פקע שעבודם של מטלטלים אלו שכן נכנסו לרשות יורשים. ואפשר לפרש פירוש שני בדעת ר"ע, שהוא חולק על החדוש בשעבוד מטלטלים, וסובר שאין אפשרות לגבות מטלטלים אחר שיצאו מרשות בעליהם, שהרי פקע שעבוד הגוף, ואינו מסכים להנחה שהנחנו שיש שעבוד במטלטלים כמו בקרקע כל עוד לא נכנסו לרשות אחרים. מובן שלפי זה אין צורך לומר שר"ע סובר בירושה שהיא ממילא עוד י"ל כמו שר"ל לעיל שר"ע חולק על דינו של ר' נתן, אך זה החוק מפשט דבריו, ואין כל צורך בכך לפירושנו זה. לפירוש זה מתורצת גם קושיא חזקה של רעק"א. רעק"א הקשה בחידושו לכתובות על ר' עקיבא, מדוע אומר "שכולם צריכים שבועה ואין היורשים צריכים שבועה", והרי כל הדיון במשנה הוא על נכסים שלא הגיעו לרשות יורשים, וא"כ לא חל עליהם הדין שהבא ליפרע מנכסי יתומים לא יפרע אלא בשבועה? ותירץ רעק"א שאין זו שבועה של פרעון נכסי יתומים, אלא שבועה של הבא לגבות שלא בפניו שצריך להשבע, וכאן הרי זה שלא בפני האב (שמות). אולם ע"פ מה שאמרנו לא קשה כלל קושיתו, שהרי אם ר"ע חולק וסובר שירושה ממילא, אם כן נכסים אלו שייכים בשעת מיתה ליורשים, ושייך לגביהם דין הבא ליפרע מנכסי יתומים וכו' ⁶.

⁵ עיין בית יעקב כאן וכן שו"ע אהע"ז ס' קב, ב.

⁶ ברור שלפי האפשרות הראשונה שהצבנו בדעת הר"ף אין מקום לקושיא רעק"א, ואין ספק שהבין כמו שהסברנו באפשרות השניה.

לגבי מקור הדין של "הבא ליפרע מנכסי יתומים לא יפרע אלא בשבועה" ישנה מחלוקת בראשונים. רש"י על המשנה בד"ה "שכולם צריכים שבועה" כתב: "... דתנן בפרקין הבא ליפרע מנכסי יתומים לא יפרע אלא בשבועה ...". יאמנם יש משנה בפרקנו (פ"ז ע"א) "הפוגמת כתובתה וכו' ולא תפרע אלא בשבועה" ע"ש. אלא שאין זה מקור טוב לדידנו, שכן זו משנה לגבי כתובת אשה "דשאני אלמנה דאית לה בתאי בי"ד וחשינן לצררי טפיל". וכן כתב התוס' בב"ב דף ה' ע"ב ד"ה "אע"ג". ואם נרצה לומר שכונת רש"י למה שכתוב באותו דף (פ"ז ע"א) בגמרא "... אבל מה אעשה שהרי אמרו חכמים הבא ליפרע מנכסי יתומים לא יפרע אלא בשבועה" – גם זה קשה, שכן רש"י כתב "דתנן בפרקין", ואולי אפשר להסביר עפ"י לשון שניה בגמ' שם שאין זו שמעתא של אמוראים אלא מתניתא ע"ש וברש"י! התוס' בב"ב דף ה' ע"ב בד"ה "אע"ג" כתב שמקורו של הדין הוא משנתנו וכן משנה נוספת בשבועות. ברור א"כ שתוס' הביא את משנתנו כשבועה של יתומים, ולא כהבנת רעק"א שזו שבועה של הגובה שלא בפניו.

באחרונים הובא דיון לגבי תפיסה של המטלטלים ע"י הצד שאינו כושל, ובשו"ע אהע"ז ס' ק"ב סעיף ב' הובאה מחלוקת אם תפסה האשה אם מוציאין מידה או לא. ואולם לפי מה שפירשנו ודאי שאם היורשים תפסו אין מוציאין מידם שכן כל המשנה מתבססת על העובדה שיש כאן נכסים שהיורשים לא תפסו ולכן אין הם בגדר "מטלטלי דיתמי", וברגע שהם יתפסו ע"י היתומים יהפכו לירושתם ואין גובים מהם (ועיין בית יעקב בחדושו כאן). כבר כתבנו שמתוס' בפסחים ל"א ע"א ד"ה "משתעבדנא" משמע שאינו סובר שיתכן שעבוד נכסים במטלטלים. ואולם מתוס' כתובות פ"ב ע"א ד"ה "לא" וכן בתוס' בבכורות דף נ"א ע"ב ד"ה "ולא" רואים בפירוש שהביא את משנתנו ללא דינו של ר' נתן כלל. וצ"ע כיצד למד תוס' את המשנה.

הפנ"י למד את משנתנו מדין מצוה שיש ליתומים לפרוע חוב אביהם. יתומים שירשו מטלטלים אינם משועבדים לבע"ח של אביהם, אולם יש עליהם מצוה לפרעם. ואף שעל מצוה זו אין כופין דרך כלל, סובר הפנ"י שבנכסים אלו שאינם ברשות יורשים בעת מותו של אביהם כופים על מצוה זו, והסבר זה דחוק.

- לסכום: ההסברים השונים למשנתנו (למעט האחרון) סובבים סביב שלשה דינים שונים: ירושה, שעבוד מטלטלים ושעבודא דר' נתן.
1. בירושה הצגנו שתי תפיסות:
    - א. ירושה עוברת ליורשים בעת מיתת היורש בכל מקום שנמצאים נכסיו.
    - ב. ירושה מעברת ליורשים ע"י העברת בעלות של הנכסים מהאב ליורשים (ע"י התורה), והעברת בעלות זו דורשת תנאי מסוים שחסר בנכסים בהם המשנה דכה.
  2. בשעבוד מטלטלים:
    - א. ההבנה הפשוטה שמטלטלים אינם משתעבדים שעבוד נכסים כמו קרקעות, אלא שבזמן שהאדם חי גובים ממטלטלים משום ערבות לשעבוד גוף, וזה פוקע בעת מותו.
    - ב. הבנה מחודשת בשעבוד מטלטלים היא ההבנה שיש שעבוד כמו בקרקע ושעבוד זה פוקע בעת העברת המטלטלים לבעלות אחרת אולם לפני שהועברו לבעלות אחרת לא פקע שעבוד זה ואפילו מת בעליו.

-
3. בשעבודא דר' נתן:
- א. בפשטות חידש ר' נתן את דינו רק כאשר שלשת האנשים הקשורים בשעבוד, חיים. אבל כאשר האמצעי מת פקע שעבודו של הראשון לשלישי.
- ב. הבנה מחודשת (שאינן לה מקור ללא משנתנו) שדין שעבודא דר' נתן נאמר אפילו אחר מיתת האמצעי.

”החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה” -

שיהא נקרא ראשון לכו, כלומר ראשון לגאולתנו,
שנמנה החדשים לגאולתנו שיצאנו ממצרים.

(דרשת הרמב"ן לר"ה)